

ВАСИЛЬ БАЗИЛЕВИЧ ПРО ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ РУХУ ДЕКАБРИСТІВ

У статті аналізується погляд В. М. Базилевича на причини виникнення руху декабристів. Доведено, що його думки були концентрованим виразом думок вчених-декабристознавців часів становлення радянського декабристознавства.

Ключові слова: Василь Митрофанович Базилевич, декабристознавство.

Революційні лютево-жовтневі потрясіння 1917 р. викликали значні зміни не лише в політичному, економічному, суспільному та світоглядному житті суспільства, але й у долі окремих людей. Відбулися також разючі зрушення і у вивченні історичної науки. Новоутворена радянська держава наполегливо вимагала від дослідників вивчати „рекомендовані” теми, на основі ленінського вчення наростання класової боротьби – основної рушійної сили розвитку людського суспільства.

Після виходу друком у 1919 р. наукового дослідження “Извет старца Рафаила. Из Киевских отношений времени Богдана Хмельницкого”, у творчості Василя Базилевича спостерігається період застою, що пояснювався новими змінами політичних домінуючих тенденцій, які були викликані створенням УРСР. Лише в 1925 р. спостерігається сплеск наукової діяльності вченого, що вилилося низкою декабристознавчих публікацій. У цьому році святкували столітній ювілею з дня повстання таємних товариств декабристів у Санкт-Петербурзі і на Київщині.

На території України до когорти декабристознавців з повним правом можна віднести таких науковців, як М. В. Довнар-Запольський, Д. І. Багалій, В. В. Міяковський, Л. П. Добровольський, Ю. Г. Оксман, Ю. Г. Гермайзе, П. П. Филиппович, К. Д. Багалій-Татарінова [12, с. 33–34] та цілої низки видатних українських істориків, які зробили значний внесок в розвиток дослідження історії руху декабристів. Власне ці науковці й стояли біля витоків формування нового радянського підходу до вивчення декабристських організацій, саме перед цими істориками стояло завдання дати оновлену оцінку діяльності декабристів, спираючись як на відомі раніше факти та архівні матеріали, так і на нововиявлені документи, що раніше не використовувалися широким загалом науковців

задля збереження тієї надуманої ідеології боротьби декабристів, яка утверджувалася в Російському суспільстві контролем монаршої цензури.

Документальна основа статті досить репрезентативна. Перш за все це дослідження В. М. Базилевича, присвячені декабристам. Важливим методологічним інструментом є співставлення оцінок українського історика з висновками російських декабристознавців.

Українська історіографічна Decembriana з цієї проблеми має значні здобутки. Праці С. І. Білоконя [6], Г. Д. Казьмирчука [13], І. Б. Матяш [16], Ю. В. Латиша [13], А. В. Сілкина [25] як і низка статей та текст кандидатської дисертації О. В. Вербового, яка і до сьогодні не реалізована у монографічне дослідження [7] – вагомий внесок у вивчення життя й наукової діяльності краєзнавця, музеолога, архівіста, бібліофіла, оригінального декабристознавця В. М. Базилевича. Розвиток вивчення його творчості спонукає й Науково-краєзнавча конференція „Грані таланту та трагізм долі”, у якій брали участь провідні базилевичознавці України 15 січня 2012 року.

До науковців-декабристознавців постреволюційного періоду належить і професор Київського університету В. М. Базилевич. Переважно, Василь Митрофанович акцентував свою увагу на дослідженні діяльності Південного таємного товариства, яке поширювало свою діяльність на території України – “Малоросії”, на повстанні Чернігівського піхотного полку, на перебігу судового переслідування декабристів та перебуванні членів Південного товариства в сибірському засланні. Також науковець не полишав поза своєю увагою біографічних досліджень окремих діячів декабристського руху: Рилеева, Юшневського, Крюкових, Вольфа, Фаленберга, братів Борисових. До того ж, Василя Митрофановича

цілком вірно називають основоположником краєзнавчого напрямку в дослідження руху декабристів [14, с. 37–39]. Отже, як ми бачимо, Василь Митрофанович Базилевич залишив по собі значну кількість досліджень, присвячених руху декабристів. Ми зробимо спробу проаналізувати відомі нам роботи науковця та порівняти праці вченого із іншими дослідниками руху декабристів першої половини ХХ ст.

Взагалі, декабристознавча проблематика займає чільне місце у науковому доробку В. М. Базилевича. Так, із близько 40 публікацій, автором яких виступає Василь Митрофанович, майже 30 належать блоку дослідження руху „Споборників Святої Воли”. Серед цих праць можна віднайти як окремі статті, розвідки, видрукувані матеріали джерельної бази історії діяльності „Апостолів Правди”, так і солідні монографічні видання, за допомогою яких є змога реконструювати концепцію декабристознавства Василя Базилевича.

Відразу ж варто зазначити, що Василь Митрофанович Базилевич є представником української школи декабристознавства, який акцентував свою увагу на вивченні руху „Апостолів Правди” на теренах України. Він зазначає, що науковці, згадуючи про повстання декабристів, пов'язують його з певною датою – 14 грудня 1825 р. і з певним місцем – Сенатською площею в Петербурзі. І як наслідок цього, поза увагою залишається другий виступ декабристів – повстання Чернігівського піхотного полку на Київщині. Хоча, як наголошує В. М. Базилевич, деякі тогочасні історики називають „малоросійське” повстання декабристів єдиним дійсно збройним повстанням, причому таким виступом, що був огорнутий ореолом трагічної величі, коли люди йшли прямо на загибель, остаточно вирішивши пожертвувати собою, щоб вказати шлях наступним поколінням [4, с. 5]. І дійсно, маємо повне право погодитися з Василем Митрофановичем щодо того трагізму ситуацію, в яку потрапили представники Південного товариства перед своїм виступом. Адже, перед початком повстання вони залишилися без свого керівника, що був заарештований, без чіткого плану дій, без зв'язків з іншими членами Товариства. Складається враження, що декабристи змушені були піти на цей крок під загрозою арешту. Звісно, можна було не застосовувати рішучих заходів, щоб не ускладнювати свою провину в очах імператора, але, як на представників Південного товариства, ці дії носили б зрадницький характер по відношенню

до своїх переконань та відступом перед небезпекою, до того ж без прийняття бою, що в свою чергу для героїв Вітчизняної війни 1812 року було не прийнятним.

Спроба аналізу формування ідеологічного підґрунтя декабристів займає одне із чільних місць у роботах дослідників руху „Споборників Святої Воли” виокремленого періоду. Передові люди Росії, надії яких на „перебудову держави” Олександром I на конституційних засадах не виправдалися, стали створювати таємні організації, покликані перебудувати державний устрій. Урядові кола, у свою чергу, все більше й більше почали опановувати репресивні методи. Це викликало незадоволення різних прошарків російського суспільства, набували більшого поширення народні рухи, а окремі виступи почали лякати не тільки уряд Олександра I, а й певну частину вищого стану Росії. „Тоді, – пише В. М. Базилевич, – зневірившись у тому, що може бути реформа згори, боячись революції знизу, найбільш поступова частина дворянства вирішила взяти на себе реформування держави: в столицях і в провінції почали закладатися таємні громади та гуртки, що ставили собі таке завдання” [3, с. 41]. Поряд з цим дослідник вказує і на виняткову важливість впливу іноземних чинників. „Породжена за великої французької революції, з книжок та оповідань чужоземних гувернерів знайома з її гаслами, військова молодь тієї доби під час походу за кордон мала змогу ближче й наочніше довідатися про ті конституційні та революційні ідеї, що тоді на Заході шумували” [4, с. 6]. В цьому питанні історик дотримується думки про паритет зовнішніх та внутрішніх чинників.

Варто зазначити, що єдності відносно проблеми чинників формування світогляду декабристів у тогочасній історичній декабристознавчій науці не було. Визначалося кілька напрямків. Перший з них репрезентувала М. В. Нечкіна, яка віддавала перевагу російським факторам. Проте, вона мала певні відходження від власних позицій, коли розглядаючи ідеологію братів П. Борисова та А. Борисова, справедливо констатувала вплив „відгомінів французької революції”, які давали їм більше „свіжих прикладів вольності і боротьби за неї” [18, с. 19]. Другий напрямок очолював М. М. Дружинін, що схилився до виняткового впливу суто західноєвропейських чинників. Третій напрямок представляв М. М. Покровський, який слідом за М. В. Довнар-Запольським розглядав причини виникнення руху декабристів

як результат впливу російських та західноєвропейських чинників [8]. Судження М. М. Покровського було значним кроком вперед у розв'язанні спірної проблеми. Воно ж поглиблювало концепцію М. В. Довнар-Запольського, який розглядав західноєвропейські фактори як другорядні, підкреслюючи при цьому, що декабристи не були сліпими послідовниками іноземних таємних організацій, оскільки одночасно ставили як політичні, так і культурні завдання [9, с. 327]. Поруч з В. М. Базилевичем, який визначив економічні проблеми Російської імперії як одну з причин повстання декабристів [3, с. 42], окремими аспектами даного фактору займалися й інші дослідники. Так, М. М. Покровський, а за ним і Д. І. Багалій, торкаючись проблеми виникнення декабристського руху в цілому, звертали увагу на зростання „російського хлібного вивозу” [21, с. 14]. Д. І. Багалій стверджував, що „ціни на хліб – головний двигун виникнення і розвитку декабристського руху” [2, с. 16]. Подібні ж думки висловлював і О. П. Парадиський: „Як на основну причину послатися на революцію хлібних цін, що виявилась у цю добу” [20, с. 79]. М. І. Яворський висловився стосовно даного питання досить образно: „Революційна буржуазія, що виховувалась під крилом дворянсько-кріпосницької системи, годувалася буйно соками її основи – торговельного капіталу” [26, с. 7]. Подібної ж думки дотримується і С. Я. Штрайх: „декабризм – ідеологія промислового капіталу”. На думку М. Л. Рубінштейна, передові люди Росії розуміли, що кріпосне право є головним гальмом розвитку країни [23, с. 18].

В. М. Базилевич також звернув увагу на значення масонських лож у формуванні декабристського руху. Так, він зазначає, що „масонські ложі стали за ядро таємним товариствам. Немало видатних декабристів були масонами”. Посилаючись на підрахунки дореволюційних істориків, зокрема В. І. Семевського, він стверджує, що „23 чоловіки, тобто п'ята частина членів таємного товариства, що були віддані до суду, хоч деякий час були масонами” [4, с. 7]. Серед них названі С. Г. Волконський, брати Сергій Іванович та Матвій Іванович Муравйов-Апостоли, П. І. Пестель та інші. Зокрема, С. Г. Волконський був членом ложі „Об'єднаних слов'ян” [4, с. 18]. Думку В. М. Базилевича підтримали й інші дослідники. Зокрема, Д. І. Дорошенко заявив: „як наслідок цих настроїв російських військ було поширення в Росії масонських лож”. По-

дібної точки зору дотримувався і С. О. Єфремов, який твердив, що масонські ложі – це те зерно, з якого проростають організації з виразним політичним завданням: Союз порятунку, Союз благоденства, Південне й Північне товариство, а також Товариство об'єднаних слов'ян – усі вони вийшли із масонства [11, с. 3–16]. Подібною думкою дотримується і П. М. Мілюков, який написав, що масонські організації в Росії, „набувши політичного значення”, притягували до себе опозиційне налаштовані до уряду Олександра I освічених людей, підштовхували їх до створення таємних організацій і „думки про створення військової змови” [17, с. 51–52]. Деякі автори також подають побіжні докази правоприємності масони – декабристи. В. М. Довнар-Запольський привів такий приклад: О. С. Пестов, один із членів Товариства об'єднаних слов'ян, закликаючи А. В. Веденяпіна до вступу в таємну організацію, запитав, чи не хоче останній бути масоном [9, с. 139–140]. Інша група істориків першої половини ХХ ст. вважає, що масонство відіграло лише другорядну роль у декабризмі. Розглядаючи діяльність „Апостолів Правди” на Україні, формування їх суспільно-політичної думки, Д. І. Багалій вважав, що масонство є лише одним із його витоків. Цей висновок більш справедливий, оскільки спонукає розглядати й інше середовище, в якому могли формуватися переконання декабристів. Поруч із цим Д. І. Багалій визнає, що більшість членів таємних декабристських організацій були членами масонських лож [1, с. 99].

Отже, на основі аналізу вище перерахованого матеріалу, ми можемо констатувати, що проблема „Декабристи і масонство” так і не була розв'язана В. М. Базилевичем та його сучасниками. Залишилося ще багато недослідженого, зокрема, конкретні зв'язки декабристів з ложами „вільних каменярів”, що саме дворянські революціонери взяли із організаційного оформлення масонів і що нового принесли у створення таємних організацій. На підтвердження того, що ця проблема ще недостатньо вивчена, свідчать нові дослідження істориків України і Росії [24, с. 29].

Нагальним завданням сучасного базилевичознавства є активний пошук документальних матеріалів – листів, рукописів праць, спогадів та архівних документів В. М. Базилевича, а також публікація тих, які відклалися у приватних осіб. Про це свідчить виступ на конференції 15 січня 2012 р. лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка С. І. Білоконя.

Джерела та література

1. Багалій Д. Декабристи на Україні // Червоний шлях. – 1926. – № 1. – С. 9–116.
2. Багалій Д. Уваги до генези декабристського руху на Україні. – Харків, 1926. – С. 14–39.
3. Базилевич В. М. Восстание Черниговского полка в 1825–26 г.г. // Из эпохи борьбы с царизмом. – 1926. – № 5 – С. 39–54.
4. Базилевич В. М. Декабристи на Київщині. 1825–1925. – К., 1926. – 64 с.
5. Базилевич В. М. Декабристы. Очерки. I–III. – К., 1926. – 48 с.
6. Білокінь С. І. Подвиг науковця // Прапор комунізму. – 1987. – 19 серпня.
7. Вербовий О. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Базилевича // Автореф... дис. канд. іст. наук. – К., 2004. – 17 с.
8. Довнар-Запольский М. В. Идеалы декабристов – М., 1907. – 423 с.
9. Довнар-Запольский М. В. Тайное общество декабристов. – М., 1906. – 340 с.
10. Дорошенко Д. Нариси історії України. – Т. 2.: Від половини XVII ст. – Мюнхен, 1966. – С. 276.
11. Єфремов С. О. Масони в Україні // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 3–16.
12. Казьмирчук Г. Д. Декабристоведение. Итоги и проблемы. 1917–1993 г.г. – К., 1993. – 114 с.
13. Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Українське декабристознавство. – Черкаси: „Брама”, Видавець Вовчок О. Ю. – 2002. – 282 с.
14. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Базилевич та зародження краєзнавчого напрямку в українському декабристознавстві в 1920-х роках // Всеукраїн. конферен. "Історичне краєзнавство України: традиції та сучасність". – У 2-х ч. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 37–39.
15. Латиш Ю. В. Університетська Decembrana: Дослідження руху декабристів у Київському університеті / Наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчук. – К., 2008. – 208 с.
16. Матяш І. Б. Василь Базилевич: грані таланту й трагізм долі // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – С.103–116.
17. Милуков П. Н. Роль декабристов в связи поколений // Голос минувшего на чужой стороне. – 1926. – № 2. – С. 51–52.
18. Нечкина М. В. Общество соединенных славян. – М., Л., 1927. – 245 с.
19. Парадизов П. Декабристы. – Харьков, 1930. – 120 с.
20. Парадиський О. "Декабристи" в школі // Путь просвещения. – 1925. – № 11. – С. 77–85.
21. Покровский М. Очерки по истории революционного движения в России XIX–XX в.в. – М.; Л., 1927. – С. 14.
22. Пресняков А. Е. 14 декабря 1825 г. – М.; Л., 1926. – 226 с.
23. Рубинштейн Н. Л. Экономическое развитие России в начале XIX века, как основа движения декабристов // Каторга и ссылка. – 1925. – № 21. – С. 9–34.
24. Серков А. Й. Масонство на Украине в первой четверти XIX века и движение декабристов // Декабристские чтения. – Вып. II. – К., 1989. – С. 29.
25. Силкин А. В. К вопросу о ранних тайных обществах, основанных братьями Борисовыми // Декабристские чтения. – Вып. V. – К., 1991. – С. 155–156.
26. Яворський М. І. Основи декабризму на Україні // Повстання декабристів на Україні. – Харків, 1926. – С. 7–42.

Григорій Казьмирчук

Василь Базилевич о причинах возникновения движения декабристов

В статье анализируется взгляд В. М. Базилевича на причины возникновения движения декабристов. Доказано, что его выводы были концентрированным изложением мыслей ученых-декабристоведов времен становления советского декабристоведения.

Ключевые слова: В. Базилевич, декабристское движение.

Grigoriy Kazmirchuk

Vasiliy Bazilevich on the Reasons of Decabrist's Movement Origin

The article analyzes the V. M. Bazilevich look at the causes of the Decembrist movement. Proved that his conclusions were concentrating expression of thoughts of scientists-decabristovedov since the formation of the Soviet decabristovedeniya.

Key words: Bazylevych Basil Mitrofanovich, study of Decembrists.